

AZ EGYHÁZ ÉS AZ ÓSZÖVETSÉG. MÚLT ÉS JÖVŐ

Elhangzott a DRHE „Az Ószövetség és a Reformáció”
című konferenciáján

Debrecenben, 2017. április 11-én

2013-ban az egyik neves, német teológus, Notger Slenczka egy tanulmányt tett közzé, ezzel a címmel: „Az egyház és az Ószövetség”. Slenczka ebben egy olyan tézist állít fel, amely meglehetősen nagy felháborodást keltett egyházi körökben, a teológusok, különösen is a zsidó-keresztyén párbeszéd hívei között. Szeretném most kiemelni ebből a meglehetősen hosszú írásból azt a provokatív mondatot, amelyik ezt a felháborodást kiváltotta: *„Egészében nézve, az Ószövetség nem tesz bizonyosságot az Istennel való kapcsolat egyetemességéről, hanem egy törzsi vallás partikuláris igényének a megfogalmazása.”*³⁸

Ez meglehetősen kemény mondat, de azt kell mondanom, hogy az egyház és az Ószövetség hosszú történetében azért nem példa nélküli. Hiszen ott vagyunk a keresztyénség kezdeteinél, az első gyülekezetek formálódásánál, pontosabban Kr.u. 144-ben, amikor a római gyülekezetben gyűlést hívnak össze, és az egyik, igen tekintélyes és befolyásos presbiter, Markion azt javasolja, hogy az egyház mondja ki: 1. Az Ószövetség nem a keresztyének Bibliája. 2. Az Újszövetségből hagyjuk meg Pál apostol tíz levelét, és az általa, Pál teológiája által leginkább befolyásolt Lukács evangéliumát, ez a mi Szentírásunk, és végül, hogy 3. Az Ószövetség istene nem azonos Jézus Krisztus atyjával. Ezt a három pontot a gyűlés megtárgyalja és elutasítja a javaslatot.³⁹

A történetnek azonban koránt sincs itt vége: Markion saját gyülekezeteket alapít, és fenn hirdeti tanait. A többség, a „mainstream” egyház erre kimondja, hogy ez eretnokség, Markiont kiközösítik, és az egyház deklarálja, hogy a teljes Ó- és az Újszövetséget saját kánonjának tekinti. Ám hiába közösítették ki Markiont, ennek a partikulárisnak tűnő kis történetnek félelmetes hatása volt az egész akkori keresztyénségre.

---

38 SLENCZKA: Die Kirche und das Alte Testament, 94.

39 Lásd Markionhoz COLIJN: Egyetemes egyháztörténet, 31–33; JOHNSON: A keresztyénség története, 65–68; ALAND: Marcion/Marcioniten, 89–101.

Aztán eltelik sok-sok-sok esztendő, és a tizenkilencedik század végének, huszadik század elejének legtekintélyesebb és máig is legnagyobb hatású német protestáns dogmatörténésze, Adolf von Harnack megfogalmazza ezt a mondatot: „Az, hogy a második században a keresztyén egyház a Markion-féle javaslatot elvetette, helyes döntés volt. Az, hogy a tizenhatodik századi reformáció az Ószövetséget megtartotta a keresztyénség kánonjában, az érthető a saját korának kulturális, egyéb adottságaiból, és a hagyományhoz való ragaszkodásból.”⁴⁰ Mindig azt szokás mondani, hogy mi, protestánsok nem tiszteljük a hagyományokat.⁴¹ Ám Harnack itt, a tizenkilencedik század végén azt állítja, hogy az Ószövetség megtartása a tizenhatodik században a hagyomány iránti tiszteletből történt, ami akkor és ott még érthető, de a tizenkilencedik század végén is megtartani nem másnak a jele, mint az egyház gyengeségének és betegségének. Talán nem véletlen, hogy Harnack egyik fő műve és az egyik fő kutatási területe éppen Markion volt.⁴²

Dogmatörténeti művében Harnack azt mondja, hogy a keresztyénség első nagy szellemi kihívása a gnózással való találkozás volt. Paul Tillich szerint, aki egy zseniális, rövid áttekintést írt a keresztyén gondolkodás történetéről,⁴³ Harnacknak abban igaza volt, hogy a gnózással szemben meg kellett őrizni a keresztyénség eredeti értelmét. Azt a tételét azonban elutasítja Harnacknak, miszerint a gnózis intellektualizálni akarta volna a keresztyénséget, és ettől is meg kellett azt védeni.⁴⁴

A gnózist a keresztyénség teljességében nem tudta elvetni, mondja Harnack, és nem is kellett elvetnie, hiszen ha nagy vehemenciával minden olyan iratot, amely gnosztikus kifejezést tartalmaz, el akarnánk távolítani az Újszövetségből, akkor körülbelül a kétharmadát ki kellene dobnunk. Tillich szerint abban nincs igaza Harnacknak, hogy a gnózis nem intellektualizálni akarta a keresztyén üzenetet. Ahogyan azt szintén korszakalkotó és nagyon nagy jelentőségű művében Hans Jonas mutatja ki,⁴⁵ a Római Birodalom hanyatlásának az időszakában valami olyan, egyébként a huszadik századdal hihetetlen rokonságot mutató életérzés volt a hanyatlás, a szorongás, ame-

---

40 HARNACK: Marcion: Das Evangelium vom fremden Gott, 248k.

41 Amiben én mindig is kételkedtem, hiszen a reformáció nem azt mondta, hogy nekünk nem kell hagyomány, hanem azt mondta, hogy a hagyományt is tegyük az Írás mérlegére, és ami annak megfelelő, azt tartsuk meg.

42 HARNACK: Marcion: Das Evangelium vom fremden Gott. (A könyv ma is érdemes az elolvasásra.)

43 TILlich: Vorlesungen über die Geschichte des christlichen Denkens.

44 I. m., 43.

45 JONAS: Gnosis und spätantiker Geist.

lyikben az emberek egzisztenciális kérdésekre kerestek választ. A gnózis nem intellektuális mozgalom volt, hanem ezekre az egzisztenciális kérdésekre kereste a választ, és találta meg abban a dualista elképzelésben a megoldást, hogy a megváltást, a kiszabadulást úgy lehet elérni, hogy az anyagi, alacsonyabb rendű világból át kell lendülni a magasabb rendű, szellemi világba. Visszatérve az Ószövetség kérdéséhez, Harnack azt mondja, hogy ekkor érthető volt, hogy a keresztyénség nem adta fel az Ószövetségnek mint saját kanonikus könyvének, kijelentés-forrásának az igényét.

Ha elővesszük a reformáció tizenhatodik századi hitvallási iratait, akár a lutheri, akár a kálvini hatása alatt keletkezetteket, akkor azt látjuk, hogy ezekben napnál világosabb a két szövetség egysége, a teljes Szentírás elfogadása kánonként, a hit zsinórmértékeként, és fel se merült az Ószövetség elutasításának kérdése.⁴⁶

De miért mondja Harnack, hogy most már ideje lenne eljutni a keresztyénség igazi magvához, és ehhez nekünk nincs szükségünk az Ószövetségre? Nos, ehhez érdemes egy kicsit felidézni azt a nagy, teológiatörténeti fordulatot, amit a felvilágosodás utáni protestáns teológiában követhetünk nyomon. Vegyük most ennek két jellegzetes figuráját! Az egyik legyen a már részletesebben bemutatott Harnack mint az úgynevezett liberális teológia végpontja, a másik pedig ennek az egész fordulatnak a szellemi atyja, akinek a köpönyegéből szerintem még mindig nem nagyon tudott kibújni sem a huszadik-huszonegyedik század eleji protestáns, legalábbis rendszeres és gyakorlati teológia: ez pedig nem más, mint Friedrich Schleiermacher.⁴⁷

Schleiermacher indította el azt az úgynevezett „antropológiai fordulatot” a teológiában, amikor 1799-ben kiadta híres művét, a *Beszédek a vallásról, különösképpen azoknak, a vallás megvetői közül, akik művelt embereknek számítanak* címmel.⁴⁸ Schleiermacher elfogadja, hogy a felvilágosodást követően a szupranaturalisztikus gondolkodás a művelt ember számára, aki alapvetően az értelmére akar hallgatni, többé nem elfogadható. Kijelentés, csodák: ebben racionális alapon valóban lehet kételkedni. Egy valamiben azonban nem lehet kételkedni: abban, hogy vannak vallásos emberek, akik

46 Pl. a II. Helvét Hitvallás I. fejezete: „(A kanonikus Szentírás.) Hisszük és valljuk, hogy a szent próféták és apostol kanonikus írása mind az Ó-, mind az Újtestamentumban Isten igaz igéje; ...”

47 Schleiermachert azok, akik a dialektika-teológia „emlőin nevelkedtek”, mindig szent borzadállyal szokták emlegetni, holott maga Karl Barth élete vége felé ezt mondta róla: „Vajon nem volt-e az egész teológiai munkásságom egy Schleiermacherrel folytatott szüntelen dialógus?” (Lásd ehhez GOCKEL: Einführung und Überblick, 23.) – azaz válaszkérés azokra a kérdésekre, amelyeket Schleiermacher vetett fel.

48 SCHLEIERMACHER: A vallásról. Beszédek a vallást megvető művelt közönséghez.

éreznek, gondolnak valamit, és mindezt valahogy nyilvánosan is megélik. Ez egy tény, amit nem lehet vitatni. Hát akkor a teológia induljon ki abból, amit a vallásos emberek éreznek, gondolnak és mindezek kifejezéseként megvalósítanak. Így jut el ahhoz a híres definícióhoz, hogy a vallás nem más, mint az embernek a végtelentől való abszolút függőségi érzete, a „*schlecht-hinniges Abhängigkeitsgefühl*”⁴⁹, vagy ahogy mostanában inkább fordítani szoktuk, hogy az „érzés” szó alatt ne az „érzelgősségre” gondoljunk: ennek az abszolút függőségnek az átélése, megtapasztalása. Abból kell kiindulni, mondja Schleiermacher, hogy a vallásos ember átéli ezt a függőségi érzetet, és ennek a nyomán alakítja ki az istentisztelet külső kereteit. Az istentisztelet így nem más, mint az ember vallásos érzetének a kifejeződése. Nem valamilyen *deus ex machina* dolgok történnek ott, hanem az ember teret ad a saját érzései kifejezésének. Ez a felfogás aztán elvezetett – többek között – a mai élmény-keresztyénség jelenségéhez. Ma sokak számára az a legfontosabb, hogy az ember érezze jól magát az istentiszteleten. Nyilvánvaló, hogy ez is fontos szempont – ám az állandó élménykeresés, élményhajszolás nem más, mint egyfajta vallásos leképezése a fogyasztói társadalomnak.⁵⁰ Számunkra azonban itt most fontosabb ennek a megközelítésnek egy másik következménye. Schleiermacher ugyanis azt mondja – és ez már egy kicsit a vallástörténeti iskolának az igazsága is –, hogy minden vallás fejlődik: valahonnan elindul és eljut valahová. A keresztyénség is fejlődött, és egészen messzire jutott onnan, ahol az Ószövetség szerzői tartottak, és mára eljutott abba az állapotba, ahol az előzményeire már nincsen szüksége. Persze elismeri Schleiermacher, hogy vannak az Ószövetségben nagyon szép részletek, különösképpen a zsoltárok és a prófétai iratok, de még ezekben is érzünk valami „idegenséget” (ezt a kifejezést használja); érezzük, hogy nem egészen a miénk. A keresztyénséget az Istennel való kapcsolat univerzális jellege teszi egyedülállóvá, és juttatta

---

49 Vö: SCHLEIERMACHER: Der christliche Glaube §4. (23–30).

50 Ha megnézzük egyébként azt, hogy a világ-keresztyénségben hol vannak igazán tömegek, hát kérem szépen, tömegek ott vannak, azokban a keresztyén közösségekben, amelyek ezt a fajta élményt adják. És most senki ne vessen rám követ, legyenek azok karizmatikusok, legyenek ilyenek, legyenek olyanok, legyenek amolyanok. És azt hiszem, hogy a reformációhoz az is hozzátartozik, hogy az ember tudja revidálni azokat a kategóriáit, amelyek meggyökeresedtek benne. Én bevallom őszintén, hogy ha azt hallottam sokáig, hogy karizmatikus, hát akkor ez nem az én műfajom. Aztán találok olyan képviselővel, akik magukat karizmatikusnak tartották, afrikai karizmatikus, nagy tömegeket átfogó egyházak, amelyek nem a hagyományos, klasszikus, presbiteriánus vagy katolikus egyházhoz tartoznak. Azt kell mondanom, hogy amit azok az egyházak ott krisztusi bizonyágtételként társadalmi kérdésekben, a szegények ügyének a felkarolásában, gondozásában csinálnak, azt ők csinálják, nem az úgynevezett, hagyományos, klasszikus, konzervatív egyházak, zárójel bezárva.

el a fejlődésnek arra a fokára, ahol már nincs szüksége erre az előzményeire. Egy modern hasonlattal élve olyan ez, mint az úrhajókon a hordozórakéta: fontos volt, hasznos volt, mert elvitt bennünket a megfelelő magasságba, de ott le kell válni róla, nincs rá többé szükség.

Nagyjából ez az a gondolat, ami Schleiermachertől elindulva Harnackon át ismét a felszínre tör 2013-ban, nagy botránykőként, az idézett professzor írásában. Ezek a teológusok azzal is érvelnek, hogy legyünk őszinték magunkhoz: nem használjuk mi úgy az Ószövetséget, mint az Újszövetséget. Tehát intellektuális őszinteség, becsületesség, egyenesség kérdése az, hogy őszintén kimondjuk: az ószövetség egy előzmény volt, és mi nem tartunk rá többé igényt.

Ám van a keresztyén, és azon belül a protestáns teológiának egy másik vonulata is – ami Ágostonig és Kálvin Jánosig nyúl vissza, s amelyet az európai protestantizmusban a legerőteljesebben a holland református teológia képviselt és képvisel, amelyiknek a hatása szerintem nagyon pozitívan érzékelhető volt magyar református, ószövetségi református teológusok között is: ez pedig a két szövetség összetartozásának hangsúlyozása.

Amikor a keresztyén teológia a két szövetség összetartozásáról beszél, akkor természetesen nem a mai zsidóság szent iratára gondol, és természetesen fenntartja magának a jogot arra, hogy azt a maga – keresztyén – módján interpretálja. Ágoston, és Ágoston nyomán Kálvin is tud úgy beszélni az Ószövetség népéről, hogy ők voltak a könyvtárosok, akik megőrizték számunkra az Írást – anélkül, hogy annak igazi értelmét megértették volna. Kétségtelen, hogy ez a felfogás nem problémamentes a zsidó-keresztyén párbeszéd vonatkozásában, hiszen eljutunk ahhoz a kérdéshez, hogy valóban közös-e a Bibliánk.⁵¹ Ám ezzel együtt is igaz, hogy mindaz, amit Izrael és az egyház kontinuitásáról, Kálvin törvény-értelmezéséről és Ószövetségmagyarázatairól hallottunk, mégiscsak kifejezi az Ó- és az Újszövetség szoros összetartozását.⁵²

Ennek a felfogásnak az egyik legjelesebb képviselője Kornelis Heiko Miskotte, Karl Barth egyik legjelentősebb hollandiai követője. Miskotte a következő, meglehetősen provokatív tézist fogalmazta meg: *Az Újszövetség mint szövetség az Ószövetségnek a beteljesítője. Az Újszövetség mint irat*

---

51 Nagyon érdekes és paradox helyzet, hogy a zsidóság számára az, amit mi Ószövetségnek nevezünk, egy teljes egész, ez maga a teljes Szentírás, számunkra nincs szükség az Újszövetségre – ezzel szemben mi azt mondjuk, hogy az Újszövetség népének Krisztus megértéséhez szüksége van az Ószövetségre is. Tehát a mi kánonunk az övék nélkül csonka, míg az övék a miénk nélkül is teljes.

52 Lásd KÁLVIN: *Institutio*, I. 6–9.

egy kommentár az Ószövetséghez.⁵³ Ezen lehet vitatkozni, de mutatja azt az összetartozást, amelyik már nem ebből a Schleiermacher-, Harnack- és Slenczka-féle vonalat képviseli, hanem azt a vonulatot, amelyik abból indul ki, hogy keresztyén teológiát művelni, keresztyén módon Istenről beszélni úgy, hogy nem tekintjük Jézus Krisztus atyjának Izrael istenét, eleve elhibáztott. Ezt a gondolatmenetet követi az Ószövetség-kutatóból lett rendszeres teológus, Hans-Joachim Kraus is, aki dogmatikájában önálló fejezetet szentel az Ószövetség aktualitásának.⁵⁴ Kraus szerint lehet az Ószövetség nélkül gyönyörűen, logikusan beszélni Istenről mint a legfőbb jóról, és le lehet Őt írni mint a legfőbb létezőt, lehet róla érvelni az arisztotelészi logikával, el lehet mondani, hogy ő a mindenható, ő a halhatatlan, ő minden létnek az összefoglalója – csak Izrael istenéhez nem juthatunk el ezen az úton. Az Ószövetség az egyház számára eszerint a nézet szerint azért feladhatatlan és azért nélkülözhetetlen, mert azt a konkrét, a történelemben önmagát kijelentő Istent, aki alakot ölt, és mint a maszk nélküli Isten jelenik meg a Názáreti Jézusban, csak így lehet felismerni és megismerni.

Az egyház és az Ószövetség kapcsolata végtelen izgalmas téma, kellett és lehetett volna még sok mindenkiről beszélni. Például egy másik, nagy botránkozást kiváltó, de zseniális huszadik századi teológusról, Rudolf Bultmannról, akinek szintén hasonló volt a gondolkodása e tekintetben, mint Schleiermachernek és Harnacknak.

Nem akarok tőle sokat idézni, csak néhány, idevágó mondatát: „*Provokálni azt jelenti, kihívni. Aki túlzottan berendezkedett arra, hogy minden magától értetődik, az megérdemli azt, hogy kérdésekkel bombázzuk, és ebből a magától értetődésből – amit manapság ugye komfortzónának szokás nevezni – ebből kihívjuk. Ez a célja a következő szövegnek, és ezért ahhoz a tézishez kapcsolódom, hogy az Ószövetség valóban, ahogyan Harnack azt javasolta, az egyházban nem lehet kanonikus érvényű.*”⁵⁵

Azt hiszem, Slenczkát mint Schleiermacher, Harnack és Bultmann kései követőjét, nem kárhoztatni vagy megkövezni kell, hanem a fenti, bultmanni idézet értelmében engedni, hogy provokáljon bennünket. Hogy a magától

---

53 Vö. МІСКОТТЕ: Bijbels abc, 44; Uő: Wenn die Götter schweigen. Vom Sinn des Alten Testaments, 166–171.

54 KRAUS: Reich Gottes: Reich der Freiheit, 31–41; Uő: Systematische Theologie im Kontext biblischer Geschichte und Eschatologie, 133–141.

55 SLENCZKA: Die Kirche und das Alte Testament, 83.

értetődően ismét elgondolkozzunk, és azt mondani, hogy ülünk le és beszélünk róla: szerinted így van, szerintem meg úgy.

Személy szerint én ebben a beszélgetésben azt mondanám el, hogy tisztelek minden teológiai iskolát és elismerem a vallástörténeti fejlődés tényét, de az mindig gyanús nekem, ha saját helyzetünket véglegesnek tekintjük, és azt gondoljuk, hogy minden, ami előttünk történt, csak előzménye volt annak, amit ma itt mi gondolunk. Szerintem kicsivel több alázattal jobban járunk, amikor Istenről, egyházzal és az Ószövetségről gondolkodunk. És az sem árt, ha nem akarunk mindenáron modernnek vagy posztmodernnek lenni, hanem elhisszük, hogy mindig a klasszikusok az igazán aktuálisak – legyen az Augustinus, Luther, Kálvin, Harnack, Barth, Bultmann vagy éppen Miskotte.

Felhasznált irodalom:

- ALAND, Barbara: Marcion/Marcioniten, in: *TRE XXII*, Berlin/New York, Walter de Gruyter, 1992, 89–101.
- COLIJN, JOS: *Egyetemes egyháztörténet*, Gödöllő, Iránytű Alapítvány, 2001.
- GOCKEL, Matthias: Einführung und Überblick, in: Gockel, Matthias – Leiner, Martin (Hg.): *Karl Barth und Friedrich Schleiermacher. Zur Neubestimmung ihres Verhältnisses*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2015, 17–30.
- HARNACK, Adolf von: *Marcion: Das Evangelium vom fremden Gott. Eine Monographie zur Geschichte der Grundlegung der katholischen Kirche*, Leipzig, J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung, 1921.
- JONAS, Hans: *Gnosis und spätantiker Geist*, 1. Teil: Die mythologische Gnosis, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1988.
- JOHNSON, Paul: *A keresztyénség története*, Budapest, Európa Kiadó, 2001.
- KÁLVIN János: *Institutio. A keresztyén vallás rendszere I.*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2014.
- KRAUS, Hans-Joachim: *Reich Gottes: Reich der Freiheit. Grundriß Systematischer Theologie*, Neukirchen-Vluyn, NeukirchenerVerlag, 1975.
- KRAUS, Hans-Joachim: *Systematische Theologie im Kontext biblischer Geschichte und Eschatologie*, Neukirchen-Vluyn, Neukirchener Verlag, 1983, 131–336.
- MISKOTTE, Kornelis Heiko: *Bijbels abc*, Baarn, Amsterdam, W. Ten Have N. V., 1966.

- MISKOTTE, Kornelis Heiko: *Wenn die Götter schweigen. Vom Sinn des Alten Testaments*, München, Chr. Kaiser Verlag, 1963.
- SCHLEIERMACHER, Friedrich Daniel Ernst: *A vallásról. Beszéddek a vallást megvető művelt közönséghez*, Budapest, Osiris Kiadó, 2000.
- SCHLEIERMACHER, Friedrich Daniel Ernst: *Der christliche Glaube I.*, Berlin, Walter de Gruyter & Co, 1960.
- SLENCZKA, Notger: Die Kirche und das Alte Testament, in: Gräb-Schmidt, Elisabeth – Preul, Reiner (Hg.): *Das Alte Testament in der Theologie* (= Marburger Jahrbuch Theologie. Jg. 25; = Marburger Theologische Studien. Bd. 119), Leipzig, Evangelische Verlagsanstalt, 2013, 83–119.
- TILlich, Paul: *Vorlesungen über die Geschichte des christlichen Denkens I.*, (Urchristentum bis Nachreformation) [Ergänzungs- und Nachlassbände zu den gesammelten Werken von Paul Tillich, Band I.] Stuttgart, Evangelisches Verlagswerk, 1971.